

Рајомир Д. АНТОНОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ДЕЦА КАО ЖРТВЕ И КАО ИЗВРШИОЦИ КРИВИЧНИХ ДЕЛА**

Апстракт: Деца и малолетна лица у већини кривичних законодавстава у свету уживају повлашћени статус због своје психичке и физичке незрелости. Док деца спадају у категорију потпуно кривично неодговорних лица, малолетници подлежу одговорности, али под специфичним условима, дефинисаним Кривичним закоником Републике Србије и Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

Најновији догађаји који су се одиграли у Републици Србији, подстакли су на размисање треба ли смањивати старосну границу за кривичну одговорност, треба ли поопштрвати казнене мере и које превентивне мере треба предузимати да се питање деце и малолетних починилаца кривичних дела смањи и онемогући поновна трагедије попут трагедије у огледној основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду.

Кључне речи: деца, малолетници, школа, насиље, предиспозиција.

УВОД

Деца и малолетници се сматрају најугроженијом категоријом становништва због своје психолошке и физичке незрелости, интелектуалне неиздиференцираности и емоционалне нестабилности. Са аспекта правне науке, врло је важно начинити разлику између појма „дете“ и појма „малолетник“, јер деца представљају кривично неодговорну категорију, док малолетници уживају посебан кривично – правни третман у кривичном поступку, сходно специфичностима које малолетници имају. Основ разликовања деце и малолетника је старосна доб, односно, лица млађа од четрнаест година живота се сматрају децом, а старија од четрнаест малолетницима. Малолетници се потом диференцирају на млађе и старије, сходно узрасту. Млађа малолетна лица имају између четрнаест и шеснаест година, док старији малолетници имају између шеснаест и осамнаест година. Законодавац у Републици Србији је изашао у сусрет и млађим пунолетним лицима до двадесетпрве године, дајући им повлашћени статус, управо због недовршеног процеса психичког, физичког и интелектуалног сазревања.

Стопа кривичних дела почињених од стране малолетника није мала, што указује на склоност младих према извршењу кривичних дела и делинквентном

* Доцент, antonovicr@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

понашању. Са друге стране, деца и малолетници се често јављају и у улози жртва разноврсних кривичних дела, а то су углавном кривична дела насиље у породици, злостављање и занемаривање детета, доношење телесних повреда и убиство. Такође, деца и малолетници су често предмет трговине људима из чега потом следе дела радне и сексуалне експлоатације и принудног усвојења.

Према томе, улога деце и малолетника са правног аспекта гледано, може бити двојака. Дете и малолетник могу да буду актери кривичног дела, а могу да буду и жртве криминалног понашања лица у њиховом непосредном окружењу. Такође, у наведеном контексту се може посматрати и однос деце и малолетних лица, јер често деца бивају жртве у односима са малолетницима, где се појављује једна посебна категорија делинквентног понашања често названа „вршњачко насиље“ или школско насиље.

Гледано историјски, током развоја правне науке и правне мисли, дилеме није било да деца, дакле лица до четрнаесте године живота не могу да буду кривично одговорна. Реч је о лицима која не могу да имају свест о значају својих поступака и да са њима управљају, тако да извршено дело није резултат њиховог асоцијалног става, односно понашања, већ недостатка контроле, надзора родитеља, односно васпитача (Чејовић 1985: 494). Међутим, кривично дело које је у мају 2023. године у огледној основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду починило дете од тринаест година, озбиљно је пољуљало ставове о кривичној неодговорности лица тог узраста и отворило је питање снижавања старосне границе кривичне одговорности.

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ДЕЦЕ

Деца уживају посебну кривичноправну заштиту због њиховог специфичног психофизичког статуса. Међутим, није одувек владао овакав хуман однос према деци. Постојале су историјске епохе у којима су деца равноправно била кажњавана као пунолетна лица, па чак у неким системима и суровије од њих. Сумери су, на пример, предвиђали врло строге казне за њихову децу. У сумерским записима на глиненим таблицама се налазе докази о физичком кажњавању деце које су могли да према детету примењују старији чланови заједнице, попут родитеља, учитеља и старатеља (Спевак 2009: 27-28). Астеци су предњачили у суровим казним мерама у односу на децу, а једна од најстрожијих казни је било држање детета лицем изнад ватре, док се у ватру убацивао бибер. Тиме су деца по лицу добијала страшне опекотине. Грчки полиси Атина и Спарта су познавали кажњавање омладине, с том разликом што су казнене мере у Атини биле блаже у односу на Спарту.

У периоду средњег века, деца су била кажњавана изгладњивањем, шибањем и са њима се легално трговало као робљем. Византијски владари су први ставили забрану трговини децом. Иначе, у том периоду су деца била излагана константном злостављању и малтретирању, те не чуди што се у том периоду узраст детињства сматрао најтежим периодом живота (Лунгулов 2019: 53-54).

Овакав нехуман однос према деци је упориште имао у пуританском схватању и веровању да се деца кажњавањем најбоље васпитавају и оспособљавају за живот. Веровало се да се деца рађају грешна и да су носиоци грехова, па се зато сматрало

родитељском обавезом и обавезом старијих чланова друштва да њихову грешну природу исправљају строгим васпитањем које је обухватало и сурово кажњавање.

У периоду феудализма, однос према деци се није значајније поправљао. Међутим, у том периоду се по први пут могу чути иницијативе за забрану дечјег кажњавања. Тако, јављају се заговорници укидања казне дечјег шибања и то зато што је то сраман и понижавајућ начин кажњавања, чин насиља који не би требало да се примењује ни према старијим лицима. Приликом шибања деце, деца услед страха и бола проузрокују ружне ствари о којима није пристojно ни угодно говорити, а то касније постаје извор стидљивости и обесхрабрености деце, услед чега се деца повлаче „са светла дана“ (Kvintilijan 1985: 60-61).

Такође, указивало се и на прекомерност примене василних метода у образовним школским установама, које их претварају у тамнице и казнионице деце. Кад се уђе у школе, не може да се не примети „крваво иверје врбових шиба и да се не чује дрека деце која се кажњавају“ (Трнавац 1996: 30). У телесно кажњавање школске деце се убрајају стајање или седење на одређеним местима и изгладњивање. Временом се изградио идеал васпитања деце без кажњавања. Најпре у европским, а потом и другим земљама, остварује се заштићени статус деце и то најпре у Британији, где се строго забрањује физичко, а временом и вербално кажњавање деце. У Британији је то и законски регулисано 1987. године кад је у свим државним школама сваки облик физичког насиља строго забрањен, а потом је дошло до доношења сличних закона и у другим земљама света. Данас је физичко кажњавање деце једино дозвољено у Индији, Непалу, САД, Пакистану и Еквадору (Маринковић и др. 2014: 142).

У Републици Србији је кажњавање деце у потпуности забрањено. Деца уживају посебну кривичноправну заштиту, која је регулисана Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“ број 85/2005). Већ у члану 2. Закона, изричито је наведено да „лицу које у време извршења кривичног дела није навршило четрнаест година, не могу бити изречене кривичне санкције нити изречене друге законом прописане мере“. Са друге стране, деца у кривичноправном законодавству уживају посебан статус у смислу заштите од злостављања и занемаривања. Под злоупотребом и занемаривањем деце треба подразумевати све облике физичког или емоционалног злостављања, сексуалну злоупотребу, занемаривање или запостављање, експлоатисање детета, чиме се детету може нарушити здравље, угрозити егзистенција, угрозити развој достојанства и осећаја одговорности и поверења (Ишпановић – Радојковић и др. 2011: 11).

Под злоупотребом детета још треба подразумевати физичко злостављање, сексуалну злоупотребу, емоционално злостављање и занемаривање детета. У новије време се као посебан вид злоупотребе јавља вршњачко насиље, које углавном иде у смеру малолетника према деци. Малолетници, који су старији од деце, користе своју физичку снагу и надмоћност, да према деци извршавају различите облике насиља и да извршавају бројна кривична дела. Према статистичким подацима Републичког завода за статистику Републике Србије (Билтен Републичког завода за статистику број 618, 2016) у временском периоду од 2015. до 2019. године, малолетници су према деци извршили укупно 27 кривичних дела против живота и тела, 13 кривичних дела

против слобода и права човека и грађанина, 25 кривичних дела против полне слободе, 14 кривичних дела против брака и породице, 10 кривичних дела против имовине и једно кривично дело против здравља људи.

Највише кривичних дела према деци од стране малолетника је извршено 2016. године, док их је најмање извршено у 2017. години. У 2019. години је учињено највише кривичних дела против слободе човека и грађанина према деци од стране малолетних лица, док је динамика кривичних дела против полних слобода константна током целокупног посматраног периода. Највише учињених кривичних дела против брака и породице је било 2019. године, исто као и кривичних дела против имовине (Николић 2020: 5). Статистички подаци даје указују да малолетно лице није починило ниједно кривично дело убиства детета у посматраном периоду. Било је укупно 13 кривичних дела наношења тешких телесних повреда деци од стране малолетника и 14 кривичних дела лаких телесних повреда. Кривично дело злостављање и мучење детета од стране малолетника се десило у укупно пет случаја, кривично дело прогањања се десило четири пута, као и кривично дело угрожавање сигурности детета.

ДЕЦА КАО ЖРТВЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Деца могу да буду предмет физичког злостављања које доводи до физичког озлеђивања детета. Између телесне повреде и радње физичког злостављања мора постојати узрочно – последични однос. Извршилац кривичног дела је углавном старија особа и то може бити родитељ, старатељ или лице које врши неку врсту надзора над дететом. Злостављање деце се може посматрати кроз медицинску перспективу, кривичноправну и кроз призму друштвене заштите (Стојаковић 1984: 82). Медицинска перспектива злостављања деце се огледа у конкретним телесним оштећењима и психолошким последицама које су присутне код детета као резултат деловања физичког злостављања. Кривичноправни контекст се огледа кроз инкриминацију понашања које има карактер физичког злостављања детета, док се друштвена заштита манифестује кроз третман друштва према починиоцу и жртви кривичног дела.

Физичко злостављање детета се може вршити на различите начине: ударањем, пребијањем, шутирањем, чупањем косе, грижењем, гушењем, шурењем врућом водом, наношењем повреда опекотинама, тровањем, везивањем уз помоћ канапа, ланца или употребом неког другог средства, присиљавањем детета да борави на одређеном месту или на начин који се детету наноси бол, патња и нарушава углед, употребом ватреног или хладног оружја или на неки други подесан начин.

Сексуално злостављање детета подразумева присиљавање детета на сексуалну активност иако оно није још довољно зрело за упражњавање таквих активности, противно његовој вољи, чиме се крши закон и морално прихватљиве норме понашања (Човић 2014: 375). За ступање у сексуалне односе, мора да постоји одређен степен интелектуалне свести и способности расуђивања. Према позитивном Кривичном законнику Републике Србије, сматра се да лице са навршених 14 година има право да слободно и на личну иницијативу ступа у сексуалне односе. Сагласност детета није релевантна и не може да се посматра као значајна правна чињеница

јер је дата од стране лица чији узраст не допушта могућност схватања и разумевања значаја давања сагласности, као и значаја самог сексуалног чина. Овде је такође значајно да ли је дете натерано на сексуални однос принудом или злоупотребом, да ли је до сексуалног односа дошло злоупотребом односа поверења, надређености и подређености, да ли је злоупотребљена душевна болест и ментална заосталост жртве и томе слично. Нарочиту тежину ово кривично дело добија ако је извршено од стране родитеља, старатеља, хранилаца, наставника, васпитача, здравствених радника и других лица са којима је дете било у посебном односу поверења. Елементи сексуалног злостављања детета су навођење или приморавање детета на сексуалну активност, експлоатација детета за сврху проституције и експлоатација детета за порнографију (Ишпановић – Радојковић 2003: 199).

Емоционална злоупотреба настаје у ситуацијама кад деца крај себе немају стабилне фигуре и личности на које се могу ослонити и самим тим развијати добре социјалне и емоционалне квалитете еквивалентне личним потенцијалима и способностима и друштвеним приликама. Под емоционалном злоупотребом се обично убрајају омаловажавање, деградирање, окривљивање без основа, претње, застрашења, дискриминисање, ограничавање у уживању одређених слобода и други акти одбацујућег и деградирајућег карактера. Емоционалну злоупотребу могу да врше само она лица која са дететом имају одређени однос поверења, а ту су на првом месту родитељи, старатељи и друга слична лица.

До емоционалне злоупотребе долази услед неприкладне, недовољне или недоследне интеракције са дететом, која доводе до забуна и трауматизације детета, стварању насилничких породичних прилика, злоупотребу деце ради испуњавања психолошких потреба родитеља, старатеља или трећих лица која негују дете, стварају се услови у којима се „купује дечја љубав“ скупим поклонима, а све на крају доприноси изолацији детета и његовој асоцијалности.

Занемаривање детета и немарно поступање подразумева конкретне пропусте који се односе на здравствену заштиту и бригу о детету, пропусте у образовању детета, пропусте при његовом емоционалном развоју, неадекватна исхрана, смештај и безбедност животних услова, што све може озбиљније да наруши здравље детета и његов физички, психички, морални и духовни развој. Занемарена деца често имају као последицу застој у различитим сегментима развоја (Булатовић 2008: 15).

Експлоатација детета је облик дечјег искоришћавања за обављање најтежих послова, као што су тежак физички рад, проституција и порнографија. Под експлоатацијом треба подразумевати и трговину децом, до које долази услед намамљивања, транспорта и преузимања деце, уз примену принудних метода, обмане или злоупотребом поверења или повластица добијених у односу на дете. Овакве радње врше лица која немају родитељско нити старатељско право у односу на дете, већ експлоатацију врше из чисто економских и лукративних разлога, како за себе, тако и за друга лица. Дете се ради експлоатације издваја из своје природне средине и потом се са њиме манипулише. Трговина децом може бити инспирирана сексуалном експлоатацијом, педофилијом и дечјом порнографијом, ради дечјег рада, просјачења, принуђавања на вршење кривичних дела, ради принудног усвајања, ради склапања недопуштених бракова, учествовања у оружаним сукобима и ради продаје људских органа.

У последње време, деца су све чешће жртве вршњачког насиља, где деца истог или различитог узраста једни другима наносе одређене физичке повреде или једни другима чине разноврсна кривична дела. Посебни случајеви вршњачког насиља јесу изражени између две старосне категорије – деце и малолетника. Нешто старији вршњаци у односу на децу претежно примењују насиље, наносе теже или лакше телесне повреде и јављају се дела злостављања и мучења. Доминирају дела разбојништва, принуде и крађе. Последице настале овим кривичним делима су много теже подношљива за децу него за одрасла лица. Код деце се јављају трауматска стања која трају дуго и врло доминантно утичу на даљи развој самог детета.

ДЕЦА КАО ПОЧИНИОЦИ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Деца све чешће, а и све раније крећу у бављење незаконитим пословима. Подаци Полицијске управе за град Нови Сад указују на поразну чињеницу – најмлађи починилац кривичног дела стављање у промет опојних дрога имао је само тринаест година, док је најмлађи починилац кривичног дела имао годину дана мање, дванаест година. Десет посто укупног криминалитета у Новом Саду припада деци и малолетницима, односно у толико дела партиципирају ови починиоци. Деца су углавном наоружана хладним оружјем, ножевима, док део њих располаже и ватреним наоружањем. Полицијска акција „школарац“, спроведена у новосадским школским институцијама је резултирала плендибом 33 ножа и пет пиштоља. Такође, српску јавност је потресла вест о школском масакру који се почетком маја 2023. године догодио у огледној основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду, који је починио тринаестогодишњи ученик, који је из два ватрена оружја живота лишио деветоро деце, својих вршњака и једно пунолетно лице, чувара школе.

С обзиром на то да починилац дела из школе „Владислав Рибникар“ не спада у категорију малолетника, већ деце, апсолутно је кривично неодговоран, те се о његовој кривичној одговорности, иако је починио тако страшно дело, није могло говорити. У стручној јавности је отворена дебата о томе треба ли снижавати праг кривичне одговорности испод четрнаест година и наравно, том приликом је изнесено много аргумената и за и против.

Овде свакако треба споменути проблем малолетничке делинквенције, као озбиљног друштвеног проблема. Криминална активност малолетника је све динамичнија и заступљенија, а малолетници у криминалне воде почињу да улазе још у дечјем периоду. Малолетничку делинквенцију карактерише поступање које је директно усмерено против интереса других лица, против њихових власничких и материјалних добара, као и одређена аутодеструктивна деловања и самоизолација (Лакушић и др. 2022: 199). У понашању малолетних делинквената се стичу елементи кривичноправних, прекршајноправних и моралних престапа.

Малолетници који у свом понашању имају делинквентне обрасце су претежно васпитно запуштени, са елементима беса, љутње, агресиве, што се све може приписати лошим условима живота и одрастања. Васпитна запуштеност представља антисоцијално понашање, које се може раслојити на неколико значајних слојева: васпитну угроженост, васпитну занемареност и малолетничко преступништво.

Васпитно запуштеним се сматрају она лица која у свом понашању не поштују правне норме. Та лица често имају неки облик заосталости у друштвеном развоју, те се код њих може уочити инфантлност и психолошка лабилност (Дамљановић 2023: 28). Васпитна запуштеност је стање у ком се налази малолетно лице и оно има третман васпитно заостале особе. Залуштеност у буквалном значењу представља небригу и занемаривање, што је у вези са делима у којима се деца и малолетна лица јављају у улози жртве понашања старијих чланова породице.

Васпитно запуштена лица су друштвено неприлагођена, што значи да је њихово понашање девијантно. Девијација се огледа у немогућности поштовања ауторитета и правила понашања у друштву. Неприлагођеност се може посматрати и као немогућност прилагођавања на друштвене стандарде и обрасце понашања. Таква лица су неадаптибилна, са израженим проблематичним поступцима.

Васпитна запуштеност и неприлагођеност су само један од делинквентних узрока понашања малолетних лица. Међутим, на такво понашање утиче читав комплекс узрока, који могу бити ендogene и екзогене природе. Екзогени фактори су претежно социјални фактори и ту се на првом месту наводи социјализација личности, односно асоцијалност малолетног преступника. Асоцијалне личности немају устаљен и континуиран образац понашања. Подложне су перманентним променама и не одражавају консеквентност у понашању. На социјализацију примарно утиче породица и породичне прилике, рад родитеља са децом и припремање деце за самостални живот. Поред породице, у социјализацији важну функцију има школа, потом вршњачке групе, друштво, мас медији и садржаји који се посредством њих пласирају, културолошке и друштвене вредности које малолетник у процесу свог одрастања прихвата и интегрише у своју личност (Ђурић 2005: 38-39).

Малолетни делинквенти се мобилишу из економски сиромашних породица, у којима родитељи нису деци могли да обезбеде адекватне услове за живот. Сиромаштво неминовно води ка васпитној запуштености деце. Такође, малолетни преступници долазе најпре из растуриених и некомпактних породица, у којима недостаје једна родитељска фигура, било очинска, било мајчинска. Поред наведених карактеристика, малолетни преступници долазе из породица у којима постоји и нека хронична болест, било да се ради о болести зависности од алкохола или наркотичких средстава, било да се ради о неком психичком обољењу. Статистика указује на то да малолетни делинквенти долазе из породица у којима су родитељи нервни болесници (20%), односно зависници од алкохола (22%), из растуриених и некомпактних породица (42%), из породица где родитељи имају само основно образовање (67%) и многи од тих малолетних делинквената (82%) и сами нису успели да приведу крају основно образовање (Николић – Ристановић 2012: 12).

Кад се говори о ендогеним узроцима девијантног понашања малолетника, ту треба споменути психолошку предиспозицију, карактеристике малолетника, емоционалне карактеристике малолетника и социјалне особине малолетника. У психолошку предиспозицију се убрајају и наслеђени фактори, који се претежно преносе из саме породице, са генерацију на генерацију. Овде је посебно значајно навести биолошке теорије, чији творац је био италијански лекар Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso), који је увео категорију „рођеног злочинца“ (Haralambos 1980: 41).

Из ових ставова биолошке теорије, произилази криминална антропологија, која се бави телесним карактеристикама починилаца кривичних дела, на основу којих доноси закључке о криминалном понашању и криминалним предиспозицијама. Криминална биологија се бавила утицајем околине на криминално понашање. У оквиру хумане генетике, посебна пажња се посвећује хромозомској аберацији, која настаје код полних хромозома. У нормалној хромозомској комбинацији (XX и XY), долазило је до појаве поредбројног Y хромозома. Тако се добијао женски кариотип (XXY) и мушки (XYY). Жене са наведеним кариотипом су биле нижег раста, ментално неразвијеније, са чешћом појавом стерилности. Код мушкараца са наведеним кариотипом су се јављали изразито висок раст, ћелавост, кратковидост и ментална заосталост. Мушкарци са овим кариотипом су имали израженију склоност ка криминалном понашању и то нарочито у раном дечјем и малолетничком узрасту (Fromm 1989: 145). Сазнања из хумане генетике су била употребљавана и у судској пракси у САД.

Профил малолетног починиоца кривичних дела би изгледао овако: асоцијалне личности, одбачени од својих вршњачких група, без жеље за било каквим обликом друштвеног активизма. Имају лоше мишљење о себи и пате од комплекса ниже вредности. Немају изграђен осећај кривице и страха од неуспеха јер се успеху и не надају. Често малолетни преступник пати од разноврсних фрустрација. Везује се са онима који такође имају сличан профил личности и сличне карактеристике, чиме се прави јака увезаност лица склоних девијантном понашању. Они се једино међусобно препознају и теже међусобној повезаности. Са другим лицима не могу и не желе да се повезују, јер у свима другима виде непријатеље. Малолетни починиоци кривичних дела су склони пороцима, као што су алкохол, наркотици, дуван, коцкање, проституција и скитничење.

МАЛОЛЕТНИЧКИ КРИМИНАЛИТЕТ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У Републици Србији је релативно висока стопа малолетничког криминалитета. У десетогодишњем периоду (2004-2014), 36 хиљада малолетних лица је извршило једно или више кривичних дела (Илић и др. 2015: 107). Њих 20.780 је осуђено тако што им је изречена нека од законом прописаних санкција. Ако се гледа укупна маса криминалитета у посматраном периоду, учешће малолетника је било од 3 до 7 процената, уз евидентни пораст. Стопа малолетничког криминала у Републици Србији је значајно нижа у односу на многе европске земље. Тако рецимо, у Француској, Немачкој, Шведској и Холандији, учешће малолетника у укупном криминалитету се креће од 15 до 20 процената, док у Енглеској тај проценат варира између 25 и 30. У Летонији је највише присутан проблем малолетничког криминалитета са 47 процента (Аеби2014: 262).

Посматрано у дужем временском интервалу, прелазак из XX у XXI век је био значајан тренутак за повећање интересовања младих за криминалитетом. У том периоду евидентно расте број оптужених и осуђених малолетника у Републици Србији, са тенденцијом сталног повећања. Малолетници се углавном одлучују за имовинска кривична дела (79%), а потом следе кривична дела против живота и тела (12%).

Такође, уочава се повећање насилничког понашања код малолетних лица у нашој земљи. Имовинска кривична дела се углавном извршавају на насилан начин и уз примену насиља. Међу малолетницима има рецидивиста око 8 процената, уз такође тенденцију повећања. Малолетници кривична дела извршавају у групама и саучешништво је заступљено у 55 процената кривичних дела.

Профил малолетног починиоца кривичног дела у Републици Србији је следећи: мушкарац, припада категорији старијег малолетника (од 16. до 18. године живота), уз све присутнију тенденцију смањења старосне границе „уласка“ у криминалне воде. Две трећине починилаца кривичних дела има завршену основну школу, док само 3,6 процента њих нема никакво образовање.

Однос према малолетничкој делинквенцији треба да се мења. Традиционални концепт одлучног искорењавања малолетничког криминала очигледно не даје добре резултате, о чему сведочи пораст малолетничке делинквенције. Мора се приступити концепту који би полазио од заштите младих који крше закон, уз истовремену заштиту жртве кривичног дела. Примарно би се штитили интереси друштва и друштвених вредности кроз реципроцитет индивидуалних, породичних, групних, друштвених и локалних потреба и интереса (Илић 2010: 318). С тим у вези, треба се држати принципа да младим преступницима треба васпитање, а не кажњавање, те да ће се са аспекта друштвене корисности бољи ефекти постићи уколико се млади преступници ресоцијализују кроз едукацију него да се кажњавају. Слањем малолетника у неку од казних установа, само се додатно продубљује њихов анимозитет према друштву и друштвеним нормама и они се додатно удаљавају од регуларног начина живота у друштвеној заједници.

Пракса судова у Републици Србији је управо кренула са таквог становишта, те је недвосмислено дала предност васпитним мерама у односу на казну малолетничког затвора. У десетогодишњој судској пракси, сразмера васпитних мера и казне малолетничког затвора је 99 напрема 1 у корист васпитних мера. То није увек био случај. У периоду између 1965. до 1975. године, четири пута више је изрицана казна малолетничког затвора, иако је у том периоду било значајно мање малолетних преступника. То само потврђује да је у том периоду пре педесет година била строжија казнена политика него данас и да је било мање малолетних починилаца кривичних дела.

Данас се судови који суде малолетницима претежно одлучују да малолетницима изричу меру појачаног надзора (51 %). Потом следе дисциплинске мере (44%) и заводске васпитне мере (4,6%). Васпитни налози представљају меру која налаже малолетнику посебне обавезе, као што су похађање дневних боравака у одговарајућим васпитно – образовним институцијама (Тошалов, Пауновић 2018: 168). Тенденција у већини европских земаља је увођење алтернативних санкција према малолетним починиоцима кривичних дела. Њихов циљ је максимална заштита малолетника од стреса судских поступака, те алтернативно кажњавање подразумева избегавање судског поступка. Немачко законодавство примарно полази од малолетникове способности разумевања противправности дела које је починио. Поступак води посебан вид суда, тзв. старатељски суд (Eisenberg 2009: 50). Старатељски судија не изриче мере сходно кривичном законнику Немачке, већ сходно одредбама

породичног закона ове државе, уз строго вођење рачуна о биопсихолошком стању малолетног лица. Од самог гоњења се може одустати ако се јавном тужиоцу достави доказ да је малолетник већ кренуо да похађа неку од васпитних мера.

Дакле, Република Србија са увођењем васпитних налога прати европске трендове и настоји да максимално хуманизује казнену политику према малолетним починиоцима кривичних дела. О алтернативним санкцијама генерално, па и према малолетницима, у Републици Србији, на теоријском нивоу се доста говори, али у пракси још увек нису заживеле.

ЗАКЉУЧАК

Малолетнички криминалитет у свакој земљи представља врло осетљиво питање и проблем. Скоро у целом свету, малолетници, па и деца у најновије време, узимају све интензивније учешће у криминалним активностима, а интензитет њихових дела, суровост и безочност учињених дела, сваког човека оставља без даха. Позитивно – правно поимање детета, које се заснива на старосном цензусу постаје ушито с обзиром на то да се спушта праг извршења кривичних дела, те су преступници све млађи. Дете, као кривично неодговорно лице практично не може никад бити позвано на кривичну одговорност, без обзира на то које кривично дело је учинило и на колико страшан и суров начин. Стога, све је заступљеније становиште по ком треба спуштати старосну границу за кривичну одговорност са 14 година, колико она данас износи у нашој држави, на млађи старосни узраст.

Међутим, правно сагледавање деце и малолетника треба да полази са два аспекта: сагледавање детета и малолетника као жртве кривичног дела и као починиоца кривичног дела. Много су деца и малолетници заступљенији у улози жртве и зато се том њиховом положају мора дати више простора. Извршиоци кривичних дела на страни деце и малолетника представљају мањину, те се због те мањине не сме свако дете и малолетник посматрати са негативног становишта. Заштита деце и малолетника се даје како са аспекта Устава Републике Србије, тако и српског законодавства кроз позитивни Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, чиме се поштује међународна конвенција о правима детета, донесене од стране Уједињених нација.

Такође, анализом судске праксе судова који суде малолетним починиоцима кривичног дела, уочава се тенденција изрицања васпитних мера према малолетним делинквентима, што само доказује став правосудних органа Републике Србије да малолетника треба најпре едуковати, а тек онда кажњавати ако васпитне мере не уроде плодом. За сада још увек бојажљиво, али у европској судској пракси све више, улазе у употребу алтернативне санкције које се изричу посебно малолетницима и, према неким прелиминарним информацијама, дају добре резултате.

Република Србија има проблем са малолетничким криминалитетом у порасту. Такође, има проблем са снижавањем старосне доби кад се млади одлучују на незаконите радње. Постоји све већи проблем вршњачког насиља и школског насиља, које је своју кулминацију доживело у мају 2023. године догађајем у огледној основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду. Закључак је да се мора променити

однос према деци и малолетницима, да се мора напустити досадашњи приступ у искорењавању малолетничке делинквенције, већ да се мора приступити квалитетном санирању узрока овог проблема кроз ревитализацију основних друштвених вредности и враћању угледа старим и значајним институцијама као што су породица, образовне институције, едукација, култура и културне вредности.

ЛИТЕРАТУРА

- Aebi 2014: Marcelo F. Aebi *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2014*, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Helsinki.
- Булатовић 2008: Анђелка Булатовић, „Злостављање и занемаривање деце“, *Мисао*, год. 5, број 49, Нови Сад.
- Дамњановић 2023: Миленa Дамњановић, *Управљање аиресивним понашањем деце*, Факултет педагошких наука, Јагодина.
- Ђурић 2005: Ђорђе Ђурић, *Увод у психологију: социјализација личности*, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад.
- Eisenberg 2009: Ulrich Eisenberg, *Jugendgerichtsgesetz - Kommentar*, München.
- Илић 2010: Зоран Илић, „Друштвени одговор на насилничко понашање малолетника“, *Насилнички криминалистеи: етиологија, феноменологија, превенција*. Институт за криминологију и социолошка истраживања, Београд.
- Илић и др. 2015: Зоран Илић, Марија Маљковић, „Извршење кривичних санкција према малолетницима“, *Малолетници као учиниоци и жртве кривичних дела и прекршаја*, Институт за криминологију и социолошка истраживања, Београд.
- Ишпановић – Радојковић и др. 2011: Вероника Ишпановић – Радојковић, Невенка Жегарац, *Заштитна дејствија од злостављања и занемаривања*, Центар за права детета, Београд.
- Ишпановић – Радојковић 2003: Вероника Ишпановић – Радојковић, „Сексуална злоупотреба у детињству: развојно – еколошки приступ“, *Нормално и поремећено понашање*, Мегаф, Београд.
- Kvintilijan 1985: Marko Fabie Kvintilijan, *Образовање говорника*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Лакушић и др. 2022: Милован Лакушић, Софија Лолић, Јулијана Рачић, „Малолетничка делинквенција као проблем савременог друштва“, *Мегаинд ревија*, Београд.
- Лунгулов 2019: Биљана Лунгулов, „Да ли је раније заиста било боље? Лични наративи из историје детињства: између стварности и мита о златном добу“, *Филошки факултет Универзитета у Новом Саду*, Нови Сад.
- Маринковић и др. 2014: Сања Маринковић; Виолета Николић „Метафоричко развијање мотива породичне казне у пјесми „Мјесец и његова бака“ Бранка Ђошића (из перспективе модерног односа према школској и породичној казни деце), *Настава и учење – савремени приступи и перспективе*, Учитељски факултет, Ужице.
- Николић 2020: Гордана Николић, „Деца као жртве криминала од стране малолетника“, *Унапређење квалитета живота ојце и младих*, Центар модерних знања, Бања Лука.
- Николић – Ристановић 2012: Весна Николић – Ристановић „Криминалитет малолетника или малолетничка делинквенција: појмовно одређење и његов значај“, *Ривија за криминологију и кривично право*, бр. 1-2, Београд.
- Спевак 2009: Зорислав Спевак, „Кратак преглед поштовања – однос према детету од Квинтилијана до Дуја“, *Српска академија образовања*, Београд.
- Стојаковић 1984: Витомир Стојаковић, *Злостављање деце*, Институт за социјалну политику, Београд.
- Топалов – Пауновић 2018: Ивана Топалов – Пауновић, „Васпитни налози – примена начела условљеног опортунитета према малолетним учиниоцима кривичних дела“, *Бранич*, год. 130, бр. 1/2, Београд.

- Трнавац 1996: Недељко Трнавац, *Фрајменџи о дисциплини ученика*, Институт за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Fromm 1989: Erich Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb.
- Haralambos 1980: Michael Haralambos *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb.
- Чејовић 1985: Борислав Чејовић, *Кривично право, ојшњи гео*, Југословенски завод за продуктивност рада, Београд.
- Човић 2014: Ана Човић, „Насиље над децом – појавни облици и мере заштите“, *Насиље у Србији: узроци, облици, последице и друшћивене реакције*, Криминалистичко – полицијска академија, Београд.

Нормативни извори:

- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“ број 85/2005).
- Кривични законик („Службени гласник РС“ број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)

Ratomir D. ANTONOVIĆ

CHILDREN AS VICTIMS AND PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENSES

SUMMARY

Children and minors in most criminal legislations in the world enjoy a privileged status due to their psychological and physical immaturity. While children belong to the category of completely criminally irresponsible persons, minors are subject to liability, but under specific conditions, defined by the Criminal Code of the Republic of Serbia and the Law on juvenile offenders and the criminal protection of minors.

The latest events that have taken place in the Republic of Serbia have encouraged thinking about whether the age limit for criminal responsibility should be reduced, whether punitive measures should be tightened and what preventive measures should be taken to reduce the issue of children and minors committing crimes and prevent tragedies like the tragedy from happening again in the model elementary school “Vladislav Ribnikar” in Belgrade.

Key words: children, minors, school, violence, predisposition.